

EUROPOS INTEGRACIJOS TYRIMAI: TEORINĖS PARADIGMOS PAIEŠKOS

VYTAUTAS RADŽVILAS

Straipsnyje mėginama apžvelgti ir įvertinti Europos integracijos teorijos būklę ir plėtros perspektyvas. Teorinių požiūrių į Europos integraciją gausa ir įvairovė nelaikoma patikimu ir savaimė akivaizdžiu teorijos klestėjimo rodikliu. Išryškėjusios ir išsiskyrusios „plati“ ir „siaura“ pačios integracijos teorijos bei įvairios jos prasmės ir tikslo sampratos vertinamos kaip šios teorijos dezintegracijos ir fragmentacijos požymis. Nesant Europos integracijos tyrimus grindžiančios ir įprasminančios bendros teorinės paradigmos, klostosi ir vyrauja „mozaikinis“, t. y. fragmentiškas, integracijos vaizdas, nepadedantis suvokti gelminių ir ilgalaikių šio proceso tendencijų bei tikėtinų padarinių viso žemyno ateičiai.

Europos integracijos tyrimų teorinės paradigmos pertvarkymas ir atnaujinimas reflektiviai atkuriant teorinio „aiškinimo“ ir „supratimo“ pušiausvyrą yra būtina šios tyrimų srities plėtros ir pažangos sąlyga.

Įžanga. Integracijos tyrinėjimai: išblukę paradigmos kontūrai

Nuo tada, kai pasirodė Thomo S. Kuhno veikalas *Mokslo revoliucijų struktūra*, sąvoka „paradigma“ tvirtai įaugo ne tik į mokslo filoso-

---

Vytautas Radžvilas – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesorius (el. paštas: vytautas.radzvilas@tspm.vu.lt).

© Vytautas Radžvilas, 2009

Straipsnis įteiktas redakcijai 2009 m. kovo 1 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2009 m. rugsėjo 30 d.

fijos ir sociologijos, bet ir į įvairių sričių tyrinėtojų kasdienės kalbos žodyną. Pavartota bet kuriame mokslinio pažinimo ir tyrinėjimo kontekste, ji iš karto sukelia virtinę asociacijų. Bene įspūdingiausia ir įtaigiausia jų – „mokslo revoliucijos“ vaizdinys. Savo išgarsėjusioje knygoje Th. Kuhnas brandžių mokslinio tyrinėjimo sričių raidą skirsto į „evoliucinį“ ir „revoliucinį“ tarpsnius. Evoliuciniu raidos tarpsniu vyrauja vadinamasis „normalus mokslas“, grindžiamas konkrečia ir gana aiškiai apibrėžiama bei identifikuojama tyrinėjimų paradigma, kurią autorius apibūdina kaip tam tikrus pamatinius laikomus ir todėl visuotinai pripažįstamus to mokslo pasiekimus. Pasak veikalo autoriaus, „šioje apybraižoje terminas „normalus“ mokslas reiškia tokį tyrinėjimą, kuris tvirtai remiasi vienu ar keliais praeities mokslo pasiekimais – pasiekimais, kuriuos tam tikra mokslo bendruomenė kurį laiką pripažįsta savo tolesnės praktinės veiklos pagrindu“¹. Taigi paradigmos yra ne kas kita, kaip tam tikri pamatiniai kurios nors mokslinio pažinimo srities principai, kuriais remiantis tyrinėjamos konkrečios problemos. Tačiau plėtojant tokio pobūdžio tyrimus pamažu gausėja labai keblių galvosūkių – vadinamųjų anomalijų. Nuo įprastinių galvosūkių, kuriuos spręsti ir yra pagrindinis „normalaus“ mokslo uždavinys, anomalijomis tampantys galvosūkiškai skiriasi tuo, kad galiausiai paaiškėja, jog standartiniais būdais jų neįmanoma išspręsti. Tokios nepašalinamos anomalijos esančios svarbios tuo, kad atskleidžia esamos paradigmos euristinių galimybių ribas. Susikaupus kritinei neišsprendžiamų problemų masei, prasideda mokslo srities krizė. Ją galima įveikti tik iš pagrindų pertvarkius tos srities tyrimų principus, t. y. pakeitus jos paradigmą. Tokius vis pasikartojančius dramatiškus mokslo raidos lūžius Th. Kuhnas pavadino „mokslo revoliucijomis“. Jos nelaikytinos paprasčia „kumuliatyvine“ mokslo pažanga ir esamos tyrinėjimų tradicijos tąsa, bet, Th. Kuhno žodžiais, yra „revoliucinis ankstesnės mokslo tradicijos reformulavimas“², nes iš esmės pasikeičia ne tik mokslo tiriamos problemos ir jų sprendimo kriterijai, bet ir paties mokslo,

netgi tikrovės sampratos – pasikeitus mokslo paradigmoms randasi ir visiškai nauji „pasaulėvaizdžiai“.

Prieš pusę amžiaus Th. Kuhno suformuluota, vėliau daugelio autorių kritikuota, plėtota bei tikslinta mokslo raidos samprata, kurios schemiška glausta santrauka tik ką buvo pateikta, yra vertingas conceptualus įrankis gvildenant toliau šiame tekste aptariamą klausimą. Ir šiandien ji praverčia kaip vienas iš nedaugelio patikimesnių atskaitos taškų, leidžiančių jei ne įvertinti mus čia dominančią dabartinę ES tyrinėjimų būklę, tai bent jau tiksliau suformuluoti tokio vertinimo kriterijus. Juos tikslinti iš tiesų būtina. Neaprėpiama mokslinių publikacijų ES tematika ir gausa pribloškia ir palieka stulbinamo klestėjimo išpūdį. Tačiau iš karto pasiduoti pirmajam išpūdžiui būtų neatsargu. Tekstų skaičius ir apimtis savaime nelaiduoja jų kokybės, o kai jie pradeda plūsti milžinišku nesustabdomu srautu, randasi natūralus poreikis „atskirti grūdus nuo pelų“, neišvengiamai virstantis sunkių galvosūkių šaltiniu. Nors devalvacijos šešėlis lydi apskritai visas pažinimo sritis, ypač atkakliai jis persekioja humanitarinius ir socialinius mokslus. Juose labai ryškus vadinamasis „tekstų parazitavimo tekstais“ reiškinys. Suvešėjęs humanitarinių mokslų srityje, jis išsiplėtė ir į socialinės žinijos lauką. Jam taip pat pritaikomas humanistikos padėčiai apibūdinti George'o Steinerio pasitelktas gyvas ir taiklus tekstų „beribiškumo mechanikos“ ir su ja tiesiogiai susijęs, kone visose pažinimo ir tyrinėjimo srityse veikiančios „infliacijos mechanikos“ vaizdinys: „Komentavimui nėra galo. [...] Interpretacinio ir kritinio diskurso pasauliuose knyga veja knygą, esė gimdo kitą esė, straipsnis veisia straipsnį. Beribiškumo mechanika veikia skėrių principu. Monografija minta monografija, vizija kyla iš revizijos.“³

Kadangi mokslinė literatūra ES tematika yra faktiškai neaprėpiama, sunku susigaudyti, koks šios tyrinėjimų srities laimėjimų ir „baltų dėmių“, t. y. neatsakytų svarbių klausimų, balansas. Nežinant jo šių tyrinėjimų paradigmos kontūrai yra išblukę ir beveik neįžiūrimi. O norint juos išvysti pirmiausia reikia užčiuopti leidžiantį tai

padaryti „siūlo galą“. Jį rasti nėra paprasta, nes, kaip minėta, Europos integracijos tyrinėjimų sritis yra plati ir įvairi.

Ariadnės siūlas: integracijos teorija

Panašu, kad kone vieninteliu tokiu „siūlo galu“ arba „Ariadnės siūlu“, padedančiu išeiti iš galvosūkių labirinto, galėtų tapti ES integracijos teorija – visų Europos studijų pagrindas ir branduolys. Dabartinė šios teorijos būklė ir tolesnės jos raidos perspektyvos, ko gero, laikytinos patikimiausiu ir iškalbingiausiu padėties visame ES tyrinėjimų lauke rodikliu.

Tačiau tiesiogiai pasinaudoti šiuo „lakmuso popierėliu“ neįmanoma, nes pirmiau reikia įvertinti pačios integracijos teorijos būklę, o tai – atskiras ir sunkus uždavinys. Paprasta esamų teorijų apžvalga, net jeigu būtų galima ją pateikti trumpame straipsnyje, greičiausiai nepadėtų prasklaidyti šią teoriją gaubiančio nežinios ir netikrumo rūko. O dėl priežasčių, kurios bus nurodytos netrukus, atskirai nagrinėti ir lyginti tarpusavyje įvairias teorijas taip pat yra beviltiška ir, ko gero, beprasmiška.

Apskritai, norint susidaryti nors šioki toki visuminį Europos integracijos teorinių tyrinėjimų vaizdą, labiau praverčia ne veikalai, kuriuose skleidžiamos ir plėtojamos atskiros teorinės koncepcijos, o apibendrinamojo pobūdžio apžvalginiai darbai, kuriuose nevengiama nagrinėti principinių ir sunkiausių metodologinių pačios teorijos problemų ir aptariami ginčytiniausi jos ligšiolinės ir būsimos raidos klausimai – perspektyvios jos plėtros kryptys ir šiame kelyje tykantys akligatviai. Simptomiška, kad tokių darbų nėra daug. Vienas iš reprezentatyviausių ir naujausių neabejotinai yra Antje Wiener ir Thomo Diezo pastangomis išleista keletu iškilų autorių kolektyvinė monografija *European Integration Theory*, kurioje ne tik trumpai supažindinama su pagrindinėmis Europos integracijos teorijomis, bet ir

mėginama dalykiškai ir kritiškai apžvelgti bei įvertinti pačią teorinių šios srities tyrinėjimų būklę – minėtų autorių žodžiais, „inventorinti“ jau beveik pusę amžiaus trunkančios teorijos plėtros pasiekimus ir trūkumus. Šios „inventorizacijos“ rezultatas – sudėtingas ir prieštaringas integracijos teorijos būklės vaizdas, kuris, drįstume teigti, kelia daugiau klausimų nei duoda atsakymų.

Kaip ir galima tikėtis, knygos sudarytojai iš pat pradžių atkreipia dėmesį į bent jau išorišką Europos integracijos studijų klestėjimą, tačiau čia pat pažymi, kad integracijos teorijos reikalai nėra tokie geri, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio. Pasak jų, integracijai skirtų darbų gausa ir margumynas tik išryškina kur kas pilkesnį teorinių tyrinėjimų vaizdą: „[...] juo labiau stebina, kad labai nedaug šių knygų yra skirtos Europos integracijos teorijai. Daugumoje jų nagrinėjama integracijos proceso istorija ir pagrindiniai jo veikėjai, Europos Sąjungos formalios institucijos ir konkrečios politikos arba esamų ir būsimų valstybių narių politikos.“⁴ Kita vertus, šitoks apibendrinimas švelninamas išlyga, neva tai nereiškia, kad Europos integracijos teorijos srityje nieko nepadaryta, nes „[...] iš tikrųjų tai daugeliu atžvilgių gyva sritis, įveikusi praeities sąstingius“⁵.

Be abejo, toks „dialektiškas“ teorijos būklės vertinimas yra prieštaringas ir kelia daug abejonių. Tačiau, užuot jas išsklaidę, toliau aptardami integracijos teoriją autoriai tik sukelia dar daugiau neaiškumų ir abejonių. Iš pradžių jie primena gerai žinomą ir savaimė nelabai įdomų faktą, kad dėl dviejų pamatinių – „integracijos“ ir „teorijos“ – terminų smarkiai ginčijamasi⁶. Kur kas įdomesnė ir svarbesnė iš jų svarstymų paaiškėjanti keistenybė ar net anomalija: pasirodo, Europos integracijos tyrinėjimų srityje paplitusi dvilypė – „siaura“ ir „plati“ – šių pamatinių sąvokų vartoseną. Tai pirmiausia reiškia, kad turi būti ir du pačios teorijos apibrėžimai, kuriuos autoriai čia pat ir pateikia. „Siaurai apibrėžta teorija yra suprantama kaip visuotinai, transistoriškai pagrįstas nomotetinis kauzalus argumentavimas, kurį galima patikrinti falsifikuojant virtinę hipotezių“⁷. Kiti

tyrinėtojai esą remiasi „plačia“ teorijos samprata. Šiuo atveju teorija suprantama „gana laisvai, kaip abstrakti refleksija, kuri, nors ir abstraktaus pobūdžio, vis dėlto gali būti susijusi su konkrečiu kontekstu, pavyzdžiui, surasdama savo išeities tašką ES konkrečios politikos srities apmąstyme“⁸. Knygos autoriai, atrodo, supranta tokios „plachios“ sampratos keliamus keblumus, todėl mėgina patikslinti, ką toks „platumas“ vis dėlto turėtų reikšti. Tačiau „gelbėjimo operacija“ ne tik nieko nepaaiškina, bet ir dar labiau supainioja reikalą ar net glumina: „Kad geriau tai suprastume, dera atsižvelgti, jog teorijos tarauja skirtingiems tikslams. Kai kurios aiškina rezultatus, elgesį arba loginius priimamų sprendimų pagrindus, kitos kritikuoja bendras tendencijas remdamosi abstrakčiais svarstymais, kai kurios perkelia konkrečias tendencijas į platesnę schemą, kitos siekia pateikti normatyvines gaires [...] Kiekvienu atveju teorija reiškia ką nors kita.“⁹

Tačiau pripažinus, kad yra dvi integracijos teorijos sampratos, pušiaukelėje sustoti nebeįmanoma. Reikia ne tik aiškintis jų tarpusavio sąsajas ir santykius, bet ir rimtai susimąstyti, ar tokiomis sąlygomis dar apskritai galima ir prasminga kalbėti apie bendrą teoriją. Galbūt, norėdami išvengti šio klausimo, čia aptariamoms knygos autoriai ir mėgina pateikti savotišką „subbendravidiklinantą“ Europos integracijos teorijos apibrėžimą: „Taigi Europos integracijos teorija yra stiprėjančios politinės kooperacijos ir bendrų politinių institucijų plėtos, taip pat šio proceso rezultato, sistemingo apmąstymo laukas. Ji taip pat apima teorinius svarstymus apie šio proceso kontekste besikeičiančius socialinių veikėjų tapatybių aiškinimus ir jų interesus.“¹⁰ Tačiau šitaip „bendravidiklinant“ nedaug laimima: tai labai abstraktus formalistinis, net tautologijos požymių turintis apibrėžimas. O kad teorijos bendrumo ir tapatumo problema taip lengvai neišsprendžiama, tuoj pat patvirtina kita šio apibrėžimo autorių pastaba, kad „skirtingus teorinius požiūrius į Europos integraciją įkvepia skirtingos teorizavimo prasmės ir tikslo sampratos“¹¹.

Teorinių požiūrių į Europos integraciją gausa ir įvairovė vis dėlto priverčia knygos autorius atsigręžti į pamatines šios srities teorijos

plėtros ir net tapatumo problemas, kurių jie tarsi mėgino išvengti pateikdami „subendravardiklintą“ ir todėl „talpią“ bei „lanksčią“ teorijos sampratą. Mėgindami įvertinti šios teorinių požiūrių įvairovės mastą, reikšmę ir padarinius tolesnei visos teorijos plėtrai, jie svarsto iš tiesų principinį klausimą, ar tie požiūriai yra tik pereinamasis tarpsnis judant integracijos bendros teorijos link, ar vis dėlto jie tėra skirtingos žiūros į integracijos vyksmą „perspektyvos“, kurias daugiausia lemia jų plėtros kontekstas. Šis klausimas virsta griežtai formuluojamomis ir lengvai nepašalinamomis alternatyvomis. Ar šie požiūriai yra konkuruojantys, ar vienas kitą papildantys? Ar skirtingos žvilgsnio į integraciją perspektyvos nesuderinamos ir viena kitą neigia, ar galima lyginti ir tikrinti iš jų kylančias išvalgas bei jas grindžiančius argumentus?¹²

Pasak A. Wiener ir Th. Diezo, ginčo dėl šių alternatyvų lauką užbrėžia du „poliai“, t. y. du ribiniai vaizdiniai: „Viena vertus, mokslo pažangos samprata, kai per falsifikavimą [turima omenyje pažinimo srityje taikoma falsifikavimo procedūra – *V. R.*] mūsų integracijos (šiuo atveju) pažinimas juda pirmyn, o kita vertus, nebendramačių paradigmų samprata, kai paradigmos iš tikrųjų konstruoja ir kalba apie skirtingas tikroves, o dialogas tarp jų vargiai įmanomas.“¹³ Integracijos teorijos „siauresnės“ sampratos šalininkai esą labiau linkę vadovautis pirmąja, o „platesnės“ – antrąja nuostata.

Joks Europos integraciją tyrinėjantis mokslininkas negali būti neutralus šių dviejų nuostatų atžvilgiu. Loginės, metodologinės ir dalykinės antrosios nuostatos implikacijos integracijos teorijai yra akivaizdžios. Jos yra grėsmingos, o potencialiai – katastrofiškos. Tad nenuostabu, kad šias implikacijas puikiai suvokiantys autoriai prielaidą, jog požiūriai yra nebendramačiai, laiko „problemiška“ ir mėgina pasiūlyti kitokią – „mozaikinę“ – integracijos teorijos sampratą. Jos išeities taškas yra teiginys, kad integracijos teorijų nesuderinamumo priežastis yra ne jų nebendramatiškumas, o nepamatuotos pretenzijos aprėpti per daug, įgyjančios „ontologinę ir epistemologinę formą“.

Sąvokos „ontologija“ ir „epistemologija“ šių svarstymų kontekste vartojamos, švelniai tariant, savitai ir turi netradicinę prasmę, tad jau vien tokia jų vartoseną laikytina tam tikru pačių svarstymų „būklės“, pirmiausia – jų teorinio lygio rodikliu. Vis dėlto, nepaisant keistokos terminijos, šių dvejopai nepagrįstų pretenzijų esmė išdėstoma gana aiškiai.

„Ontologiškai požiūriai dažnai eksplicitiškai arba implicitiškai pretenduoja būti požiūriais į pačią (Europos) integraciją, nors iš tikrųjų jie liečia tik konkretų procesą ar rezultatą.“¹⁴ Tad sumažinus pretenzijas esą būtų galima tuos skirtingus požiūrius suderinti. O „epistemologiškai požiūriai būtų nebendramačiai tik tuo atveju, jeigu būtų teigiama, kad siekiama to paties tikslo arba jie būtų tiesiogiai susiję su tikrove“¹⁵. Tačiau, tęsia citatos autoriai, pripažinus, kad teorijų tikslai būna skirtingi, o mūsų tikrovės sampratas visada medijuoja „diskursyvūs kontekstai“, galima matyti „skirtingus požiūrius dėlįojantis į didesnę paveikslą, kai jie netraktuojami kaip vienintelė, plati teorija“¹⁶. Toks fragmentų dėlįojimas ir yra „mozaikinės“ Europos integracijos teorijos konstravimo principas. Šią teoriją sudarantys požiūriai turėtų papildyti vienas kitą, tačiau jų nebūtų galima laikyti nebendramačiais, jeigu būtų vadovaujamosi tam tikra „kuklumo“ dėl jų taikymo srities nuostata. Apskritai šie požiūriai yra tarsi nebaigtos ir niekada nebaigiamos mozaikos akmenys. Joje matomas integracijos paveikslas esąs daugiaspektis. Visos jį sudarančios skirtingos perspektyvos prisideda prie visuminio dalyko supratimo, tačiau jų negalima „sumesti“ į vieną, viską apimančią teoriją. Tokia teorijos samprata suponuoja ir atitinkamą jos tolesnės plėtros viziją: „Ateityje nenorėtume matyti nei vienintelės plačios teorijos sklaidos, nei izoliuotų ir nekomunikuojančių požiūrių.“¹⁷

Europos integracijos teorijos „mozaikinė“ perspektyva neabejotinai yra tam tikras „kompromisas“ – mėginimas suderinti „siaurąją“ ir „plačiąją“ tos teorijos sampratas. Atradus ir suformulavus šią perspektyvą, diskusijos apie integracijos teorijos būklę atsiduria kryžke-

lėje, nuo kurios toliau judėti galima tik dviem kryptimis. Viena vertus, „mozaikinę“ viziją galima laikyti iš tiesų vykusiu kompromisu, leidžiančiu ištrūkti iš tykančios loginės ir metodologinės aklavietės, į kurią Europos integracijos tyrinėtojus faktiškai stumia dviejų skirtingų ir, ko gero, nebendramačių ir nesuderinamų pačios teorijos *sampratų* egzistavimas. Tuo patikėjus belieka toliau ramiai darbuotis integracijos teorijos dirvonuose – plėtoti ar tobulinti kuri nors jau žinoma požiūrį, o nusišypsojus sėkmei gal net atrasti ir visiškai naują „mozaiką“ papildančią ir praturtinančią perspektyvą.

Antra vertus, ne mažiau pagrįstai galima abejoti, ar Europos integracijos „mozaikos“ dėlionė yra vienintelis įmanomas teorinės analizės ir aprašymo būdas. Ši abejonė nesunkiai virsta principiniu klausimu: ar toks integracijos paveikslo rankiojimas iš „perspektyvinių“ fragmentų yra tinkamas pačios teorijos konstravimo ir plėtros būdas, ar „mozaikiškumas“ apskritai yra natūrali ir sveika pačios teorijos būklė? Juk visai tikėtina, kad patys svarstymai apie „mozaikinę“ teorijos plėtros būdą tėra ypatingos rūšies verbalinis „diskursas“, kuriuo siekiama ne tik įteisinti teorijos *status quo* – neaiškia ir prieštaringa dabartinę jos būklę, bet ir paslėpti susikaupusias ir gal net neturinčias sprendimų tolesnės jos raidos problemas. Išsklaidyti panašias abejones būtų galima atidžiau išsiaiškinus, kalbant A. Wiener ir Th. Diezo terminais, ontologinį ir gnoseologinį integracijos „mozaikinės“ teorijos statusą. Tokiu atveju čia trumpai, bet gana išsamiai išdėstyti minėtų autorių apibendrinamieji samprotavimai apie Europos integracijos teorijos būklę ir raidos perspektyvas laikytini ne atsakymais į rūpimus klausimus, bet vertinga parengiamąja medžiaga, turinčia tapti platesnės ir gilesnės analizės pradžios tašku. Tokia analizė turėtų bent iš dalies atskleisti integracijos teorijos „mozaikiškos“ plėtros galimybes ir ribas – šitaip konstruojamos teorijos euristinį ir pažintinį potencialą.

Teorijos dvejinimasis: mozaikinio labirinto akligatviai

Ieškant išeiities ir atramos taško čia pateikta apžvalga iš tiesų praverčia. Tiesa, ji neduoda aiškesnio „mozaikinės“ teorijos ir jos ypatumų vaizdo, tačiau nurodo tolesnės analizės kryptį ir gaires. Aiškėja bent jau tai, kad ieškomas perspektyvesnės teorijos modelis numato tam tikrą „siaurosios“ ir „plačiosios“ integracijos teorijų sintezę, turinčią įveikti joms greičiausiai būdingą vienpusiškumą ir iš to kylančius trūkumus. Kaip tik į juos pirmiausia ir verta sutelkti dėmesį. Jau žinome, kad svarbiausiu „siaurosios“ teorijos skiriamuoju bruožu laikomas „transistoriškai pagrįstas nomotetinis kauzalinis argumentavimas“. Šis apibrėžimas, įdėmiau jį apmąščius, kelia nuostabą ir net glumina, nes sunku suprasti, ką jis galėtų reikšti šiuolaikinių socialinių mokslų metodologijos požiūriu. Gerai žinoma, kad dar tik formuojantis šiems mokslams išryškėjo ir išsiskyrė du pagrindiniai socialinės tikrovės aiškinimo būdai. Pasak Roberto M. Ungerio, visos šiuose moksluose taikomos pažinimo procedūros iš tikrųjų tėra dviejų „grynų tipų – loginės analizės ir kauzalinio aiškinimo – variacijos“¹⁸. Abu šie būdai, savo ištakomis susiję su Apšvietos ir Romantizmo sąjūdžiais ir dažnai apibūdinami „racionalizmo“ ir „istoricizmo“ vardais, turėjo savų pranašumų ir trūkumų, kurie čia nebus plačiau aptariami. Pakanka priminti, kad visos pastangos juos suderinti, t. y. užpildyti prarają tarp „nomotetinio“ ir „ideografinio“ socialinių tyrimų metodų ir juos taikančių mokslų, nebuvo sėkmingos. Būtent suvokimas pamatinio fakto, kad socialinio pažinimo vientisumą griauananti takoskyra tarp visuomenės „sisteminės teorijos“ ir „istoriografijos“ yra neįveikiama, privertė iškiliausius XIX a. visuomenės teoretikus suabejoti, tarp daugelio kitų dalykų, ne tik kauzalaus aiškinimo verte, bet ir pačia jo galimybe. Trumpai sakant, buvo įsisąmoninta ir pripažinta, kad socialinės tikrovės elementus sieja ne „tiesinis“, bet „tinklinis“ kauzalinis priklausomybės ryšys, todėl iš principo neįmanoma atskleis-

ti „tikrosios“ – objektyvios ir galutinės – socialinio fakto ar įvykio priežasties. Pati kauzalaus aiškinimo samprata tapo daugiaprasmė ir miglota, tad jį prireikė „papildyti“ kitu – „nekauzaliniu“ socialinės tikrovės aiškinimo metodu, kuris paprastai įvardijamas „supratimo“ terminu. R. M. Ungeris taip apibūdina moderniojoje socialinėje teorijoje įsitvirtinusio metodologinio bei metodo dualizmo situaciją ir jos padarinius: „Taigi baigiame dviem metodais, vienas yra kauzalus, kitas – ne, o jų tarpusavio ryšys yra neapibrėžtas.“¹⁹

Žvelgiant per šitaip susidvejusias ir vidujai skilusios klasikinės XIX a. socialinės teorijos prizmę aiškėja ir Europos integracijos „plačiosios“ teorijos kilmė. Jos ištakos greičiausiai bus didžiųjų socialinių mąstytojų atrastas nekauzalus aiškinimo metodas, įkūnijantis neklasikinę ir neįprastą priežastingumo sampratą. Kadangi „plačioji“ Europos integracijos teorija tėra šios sampratos „produktas“ – vienas iš daugelio jos vedinių, natūralu, kad joje it veidrodyje atsispindi šios sampratos ypatumai ir keistenybės. Tad belieka jas nurodyti ir aptarti. Glaustai pakartokime A. Wiener ir Th. Diezo pateiktą „plačiosios“ teorijos apibrėžimą: ji esanti „abstrakti refleksija, turinti savo išeities tašką ES konkrečios politikos srities apmąstyme“²⁰. Prisiminus anksčiau minėtą dviejų socialinės tikrovės aiškinimo būdų – loginio ir kauzalaus – skirtį, savaime kyla virtinė klausimų. Kokia prasme ES politikos „konkretybės“ yra „abstrakčios refleksijos“ išeities taškas, arba kaip „tiesioginis“, t. y. ikiteorinis, jų suvokimas virsta „tikru“ teoriniu apmąstymu? Kaip būtų galima (jeigu tai apskritai galima) nuo „istoriografijos“ pereiti prie „sisteminės teorijos“? Dar svarbesnis kitas klausimas: kokia teorija yra toji konkretybių „abstrakti refleksija“? Kuo, pavyzdžiui, ji skiriasi ne tik nuo tradicinės filosofinės, bet ir nuo moderniaja kauzalumo samprata besivadovaujančios visuomenės teorijos?

A. Wiener ir Th. Diezas šių klausimų tiesiogiai nekelia ir nesvarsto. Tačiau ieškant į juos atsakymų, naudingų nuorodų šaltinis yra šių autorių samprotavimai, kam apskritai yra reikalingos Europos inte-

gracijos teorijos. „Siauros“ ir „plačios“ teorijos esančios būtinos – atkreiptinas dėmesys, kad kiekviena savaip – mažiausiai dėl trijų priežasčių. Taigi „teorijos siaurą terminą padeda mums aiškinti integracijos procesus ir rezultatus, o tai ne tik leidžia geriau suprasti dabartinę institucijų visumą, bet ir gali padėti formuluoti lūkesčius dėl būsimų institucinio elgesio pokyčių“²¹. Antroji priežastis esanti ta, kad praktinė ES plėtra skatina „geriau suprasti ant kortos pastatytus normatyvinius klausimus“. Visiškai teisingai – iš principo bet kuri socialinė ar politinė teorija turi turėti ir derinti deskriptyvinį ir normatyvinį matmenis ar aspektus. Tačiau čia ir pradeda ryškėti tikrieji tokio socialinės teorijos metodologinio suskilimo ir jos susidvejini- mo – savotiškos teorinės šizofrenijos – padariniai. Aiškėja, kad tuos normatyvinius klausimus turi nagrinėti būtent „plačiai“ suprantama teorija: „Daugelis požiūrių, kurie neatitinka siauro mokslinio teorijos apibrėžimo, nagrinėja tokius klausimus ir padeda bei skatina toliau apie juos mąstyti.“²² Šis teiginys verčia stabtelėti ir pagalvoti. Juo tarsi pripažįstama, kad įteisinus „plačiąją“ teoriją savaime randasi ir kažkoks specifinis jos objektas – „normatyviniai klausimai“, faktiškai tampantys atskira, savarankiška tyrinėjimų sritimi. Jos sąsajos su deskriptyvinės analizės plotme (kad ir kas jai priklausytų) ne tik nėra aiškios, bet gal jų ir apskritai nesama. Atrodytų, nieko čia ypatingo ir baisaus. Juk puikiai žinoma, kad politinei teorijai modernėjant kažkada laikyta savaime suprantama deskriptyvinio ir normatyvinio teorinės analizės aspektų jungtis tolydžio silpnėjo, kol galiausiai tapo beveik nebeįžvelgiama. Tad „plačiąją“ Europos integracijos teorijos sampratą siejant tik su minėtais „normatyviniais klausimais“ tarsi nepasakoma nieko naujo, o tik pakartojama gerai žinoma tiesa patvirtinant ją konkrečiau – Europos integracijos – teoriją kamuojančių dilemų pavyzdžiu. Tačiau šitoks išpūdis būtų kiek paviršutiniškas ir apgaulingas. Nauja čia yra tai, kad šis praraja virtęs abiejų plotmių atotrūkis, ilgai laikytas didžiuliu ir šalintinu moderniojo socialinio ir politinio mąstymo trūkumu – tikru jo galvos skausmu, dabar ne tik

pripažįstamas, bet ir faktiškai pradedamas laikyti „normalia“ teorijos būseną. Trumpai sakant, jis yra įteisinamas ir, panašiu, vertinamas kaip pačios teorijos raidos vidinės logikos nulemta neišvengiamybė ar net kaip jos pažangos požymis ir rodiklis. Tačiau į šitokią padėtį galima žvelgti atsargiau ir klausti, ar toks skrydis į „grynojo normatyvumo“ erdvę, dėl kurio nuo aprašomos tikrovės atitrūkusi teorija tarsi pakimba ore, apskritai leidžia kalbėti apie normatyvumą įprastine ar bent jau nors kiek aiškiau suvokiama prasme. Ar teorijai visiškai nusigręžus nuo to, kas „yra“, ir telkiantis vien į tai, kas „turi būti“, apskritai nedingsta pats normatyvumo sampratos pagrindas ir ar ji nepakinta taip, kad darosi visiškai neatpažįstama? Taigi yra svarus pagrindas įtarti, kad Europos integracijos teorijos raida iš tikrųjų skatina rasti ir įteisina grynai normatyvinį mąstymą – naują teorinio mąstymo rūšį ar žanrą, kuris klasikinės teorijos požiūriu atrodo mažų mažiausiai keistenybė.

Trečiasis autorių pateikiamas argumentas, kodėl reikia Europos integracijos teorijos, yra tas, kad grynas empirinis žinojimas esąs ir negalimas, ir beprasmiškas. Negalimas, nes empirinių faktų reprezentavimas visada esąs grindžiamas konkrečiais dominančiais dalykais ir prielaidomis dėl Europos Sąjungos prigimties ir integracijos proceso „tikslų“ (žodį „tikslas“ tenka rašyti su kabutėmis, nes atitinkamai angliškas ir prancūziškas žodžių junginiai *political finality* ir *finalité politique*, vartojami kalbant apie galutinį Europos integracijos tikslą, atspindi labai neįprastą ir problemišką to „tikslų“ sampratą, kuri pati galėtų tapti atskiro tyrimo tema). Beprasmiškas, nes jeigu „empirinės reprezentacijos“ nepersmelkia tam tikros teorinės prielaidos, faktai leidžia tik paviršutiniškai suprasti integracijos vyksmą, dėl ko esą nepaisoma „paslėptų politinių ginčų“. Už šių argumentų nesunku įžvelgti glūdint kur kas fundamentalesnį – socialinės ir politinės teorijos prasmės šaltinių klausimą. Į objektyvaus pažinimo idealą orientuotai tradicinei teorijai jis nekelia didelių keblumų, nes tas šaltinis iš principo aiškus – tai pati teoriškai apmąstoma ir teorijos atspindima

tikrovė. Tačiau teorijai pasukus moderniojo subjektyvizmo link ir juo labiau įžengus į „pomodernų“ savo raidos tarpsnį, kai teorija, užuot „atspindėjusi“ tikrovę, pradeda ją „konstruoti“, šis klausimas tampa vienu svarbiausių ir kartu sunkiausių. Tikrovės prarastis verčia ieškoti kitų teorijos prasmės šaltinių. Du iš jų kone savaime akivaizdūs. Pirmasis galėtų būti paties teoretiko sąmonė – jo pažintiniai interesai ir mąstymo bei tyrinėjimo prielaidos. Antruojų reikėtų laikyti pačių „tiriamųjų“, pavyzdžiui, tik ką minėtų dėl integracijos „slapčia besiginčijančių veikėjų“ sąmonę – jų pačių interesus ir mąstymo prielaidas. Teorinio požiūrio į socialinę ir politinę tikrovę savitumas bei vertė išryškėja tik lyginant jį su ikiteorine nuostata, t. y. išsiaiškinus pamatinius teorinės ir ikiteorinės, arba kasdienės, sąmonės skirtumus.

Tačiau jau aptarti Europos integracijos teoriją persekiojantys neišskumai ir dviprasmybės iš karto leidžia įtarti, kad tokių skirtumų paieškos gali būti nelengvas ir nebūtinai sėkmę žadantis užmojis. Vis dėlto verta pasiaiškinti, ar apie juos įmanoma ką nors sužinoti šių paieškų išeities tašku laikant patį faktą, kad yra du teorijos prasmės šaltiniai. Kadangi jie iš tiesų yra, vadinasi, teoretikas (šiuo atveju Europos integracijos tyrinėtojas) iš principo gali vadovautis dviem pamatinėmis metodologinėmis nuostatomis, suponuojančiomis skirtingas tyrinėjimo strategijas. Vienu atveju jis gali žvelgti į tikrovę „subjektyviai“, per savosios sąmonės prizmę. Jo mąstymo prielaidos būtų ne kas kita, kaip pats tos sąmonės turinys – tyrinėtojo norai, interesai, politinės bei ideologinės nuostatos, vertybės ir pasaulėvaizdis. Tačiau teoretikas gali mėginti būti ir „objektyvus“. Taip elgdamas jis turėtų atsisakyti savųjų mąstymo prielaidų ir stengtis „išsižiūrėti“ į savo tiriamųjų, tarkime, integracijos vyksme dalyvaujančių ir ją „stumančių“ veikėjų sąmonę „nieko ne pridėdamas nuo savęs“, vien „išgrynindamas“ tos sąmonės struktūras bei turinį ir šitaip sukurdamas jos „idealų tipą“, jei šių pastangų rezultatą apibūdintume pasitelkdami garsųjį Maxo Weberio pasiūlytą terminą. Dabar jau

viskas priklauso nuo to, kokia yra čia apibūdintų dviejų tyrinėjimo strategijų skirties euristinė ir aiškinamoji galia. Pasirodo, ji gana menka – bent jau mus dominančio klausimo požiūriu. Kad ir kokios skirtingos ir net radikaliai priešingos atrodytų „subjektyvistinė“ ir „objektyvistinė“ teorinės nuostatos, jas sieja vienas bendras bruožas. Abiem atvejais neatsiranda tai, kas paprastai vadinama teorine distancija tarp pažinimo subjekto ir objekto, o ši distancija, žinia, visada laikyta pamatine teorinės refleksijos prielaida ir būtina jos sąlyga. „Subjektyvistiškai“ orientuoto teoretiko išeities ir atramos taškas yra pats jo sąmonės turinys, taigi ikiteorinė nuostata. Tad tokio tyrinėtojo kuriama teorija negali būti kas nors kita kaip jo „vidaus“ – nereflektuotų ir nekritiškai pasirinktų mąstymo bei tyrinėjimo prielaidų – išsklaida ir atspindys. O tyrinėtojų „objektyvistų“ grupei priskirtinas teoretikas tesiekia kuo objektyviau aprašyti jį dominančių socialinės ir politinės veiklos subjektų sąmonę. Tad jo išplėtotą teoriją nuo „subjektyvistinės“ skirsis tik tuo, kad ji bus ne paties tyrinėtojo, o pačių tiriamųjų kasdienės patirties, t. y. jų ikiteorinės nuostatos, „išgryninta“ arba, jeigu patinka toks apibūdinimas, intelektualiai „rafinuota“ ir „sublimuota“ projekcija. Suvokus šią vidinę teorijos kūrimo logiką, pati teorijos plėtra pradeda atrodyti kaip savotiška dialektinė „subjektyvumo“ ir „objektyvumo“ žaismė. Vienu atveju į teoriją slapčia įtraukiamos ir jos išeities tašku padaromos subjektyvios klasikine šio termino prasme – nereflektuotos ir nekritiškai priimtose – išankstinės tyrinėtojo nuostatos, neteisėtai įgyjančios „teorinės pozicijos“ rangą. Kitu atveju teoretikas į specialios terminijos kalbą „išverčia“ pačių tiriamųjų kasdienės, t. y. ikiteorinės, sąmonės turinį ir, šitaip jį „įforminęs“ bei įteisinęs jo pretenzijas į teoriškumą, dirbtinai ir savavališkai pakylėja į tariamas teorinės patirties ir mąstymo aukštumas. Ant šitokių pamatų renčiama teorija ontologinio ir epistemologinio statuso požiūriu darosi visiškai neapibrėžta ir blaškosi tarp dviejų kraštutinumų: ji tampa arba aktyvios ir kaprizingos teoretiko vaizduotės fantomu, arba, pavartojant estetikos srityje atsiradusį, bet čia labai

tinkantį apibūdinimą, pasyviai mechaniškai rekonstruotos ikiteorinės sąmonės patirties „techninė“ reprodukcija²³. Ši analizė leidžia konstatuoti, kad mūsų dienomis empiriškai tyrinėjant socialinę ir politinę tikrovę bei mėginant laiduoti teorinį tokių tyrinėjimų pagrindą ir galiausiai teoriškai įprasminti tokio tyrinėjimo rezultatus, iškyla didelė ir kažkada apskritai nežinota kliūtis: skiriamoji riba tarp teorinės žiūros ir ikiteorinio tikrovės suvokimo yra nusitrynusi ar bent jau tapusi neįžvelgiama remiantis įprastiniais teorijos atpažinimo kriterijais.

Teorinė šizofrenija: metodologinio skilimo padariniai

Šios ribos išnykimas išpūdingai liudija įvykus milžiniškų teorijos sampratos pokyčių. Jie sparčiai ryškėjo jau XIX a., o kalbant konkrečiai apie socialinės žinijos sritį, čia jiems pagrindus klojo didieji to šimtmečio mąstytojai. Kaip tik turėdama juos omenyje ir lyginama tradicinę ir moderniąją mokslinę teorijas Hannah Arendt rašė: „Teorijos“ sąvoka pakeitė savo prasmę. Ji jau nebereiškė sistemos logiškai susijusių tiesų, kurios pačios savaime buvo ne dirbtinės, o duotos protui ir jauslams. Ji veikiau tapo moderniąja moksline teorija, kuri yra darbinė hipotezė, kintanti įkandini jos pasiektų rezultatų ir galiojanti priklausomai ne nuo to, ką ji „apreiškia“ ar „atskleidžia“, o nuo to, ar ji „veikia“²⁴. Sunku patikėti, bet net ir šis vos prieš keletą dešimtmečių išsakytas poslinkių teorijos srityje vertinimas šiandien jau atrodo kiek senstelėjęs ir todėl nebe visai tikslus. Toliau „modernėjusi“ teorija įžengė į naują savo raidos tarpsnį, neretai vadinamą pačios teorijos išnykimu ar tiesiog pabaiga.

Galima įvairiai aiškinti ir vertinti šitokią teorijos būklę. Ieškant jos priežasčių naudinga mintimis grįžti prie Th. Hobbeso, kurio veikalas dar kartą skatina prisiminti žinomą tiesą, kad pabaiga yra grįžimas prie ištakų. Toji pabaiga nesunkiai išskaitoma šiose *Leviatano* eilutėse: „... mokslas yra [faktų] pasekmių ir vieno fakto priklausomybės

nuo kito pažinimas [...]. Joks samprotavimas negali baigtis buvusio ar būsimo fakto absoliučiu pažinimu. [...] O dėl padarinių pažinimo, kuris, kaip sakiau anksčiau, vadinamas mokslu, tai jis yra ne absoliutus, o sąlygiškas. Joks žmogus samprotaudamas negali sužinoti, kad šitai ar tai yra, buvo ar bus, nes tai būtų absoliutus pažinimas; žmogus gali sužinoti tik tai, kad jeigu yra šitai, tai yra ir tai, jeigu šitai buvo, tai buvo ir tai; jeigu bus šitai, bus ir tai, – tai yra pažinti sąlygiškai ir, be to, ne daiktų seką, ėjimą vienas po kito, o tik vieno kurio nors daikto pavadinimo ėjimą po kito to paties daikto pavadinimo. [...] tas sąlyginis pažinimas arba žodžių sekų pažinimas [...] vadinamas mokslu.“²⁵ Pateiktoji citata iš tiesų skatina pamąstyti, ar dabartinė teorijos būklė nėra „save išpildžiusi pranašystė“, t. y. ar jos nederėtų vertinti kaip visiškos ir galutinės pačiuose moderniojo pažinimo ir mokslo pamatuose iš pat pradžių glūdėjusių savigriovos galimybių išsklaidos. Ši būklė galėtų būti laikoma ir vienu iš pavyzdžių, patvirtinančių daugelio autorių nuomonę, kad pomodernas tėra save visiškai realizavusi modernybė.

Suvokus ir pripažinus, kad teorija tapo „pomoderni“, nesunkiai galima nurodyti ir jos pagrindinį skiriamąjį bruožą. Tai keistas pradžioje aptarto produktyvumo ir bergždumo derinys. Jo esmę taikliai nusako Fredricas Jamesonas, teigiantis, kad, viena vertus, pomoderno epochą yra užvaldžiusi teorijos (teorizavimo) manija, o kita vertus, pažymintis, jog „mūsų laikais epistemologinę funkciją iš tikrųjų atlieka technologija ir žiniasklaida“²⁶. Jo paties požiūris į šitokią teorijos būklę yra būdingai „pomodernus“ – žaismingai daugiaprasmis. Neslepiamą apgailestavimą ir kartėlį dėl teorijos nuosmukio gaubia melancholiškos ironijos ir susitaikymo su juo nuotaika, kurios potekstėje glūdi mintis, kad pomodernusis teorijos virsmas yra neatšaukiama jos lemtis. Įvykę teorijos sampratos pokyčiai šitaip yra faktiškai pateisinami ir įteisinami laikant juos natūraliais ir neišvengiamais.

Galbūt ši teorijos raidos tendencija iš tiesų yra nepakeičiama ir negrįžtama. Bet ar vienintelė išeitis yra su ja susitaikyti ir toliau dirbti

teorijos srityje aiškiai suvokiant, kad tai būtų tik niekuo neįpareigojantis pomodernus „intelektualinis žaidimas“ – visai kitas ir kur kas painesnis klausimas. Vienareikšmiškai ir akimaju atsakyti į jį neįmanoma. Tačiau neleistina ir nuo jo bėgti.

Šitoks ekskursas į pačios teorijos problemas yra būtinas ir neišvengiamas todėl, kad Europos integracijos tyrinėjimų ir, konkrečiai, jos teorijos būklę bei raidos perspektyvas įmanoma suprasti ir įvertinti tik bendrame šiuolaikinės teorijos (beje, reikia pabrėžti, kad ne tik socialinės, bet ir gamtamokslinės) situacijos kontekste. To negalima padaryti vien aiškinantis, kuri iš daugelio besivaržančių integracijos teorijų yra „geresnė“ ar „teisingesnė“, arba nekritiškai ir pernelyg patikliai kliaujantis viltimi, kad „mozaikinė“ integracijos teorijos plėtra yra tinkamas atsakas į jai iškilusias dilemas bei iššūkius. Apskritai, remiantis tokiu kontekstu, ko gero, atsiveria tam tikrų galimybių paieškoti ir kitokių integracijos tyrinėjimo strategijų bei praplėsti jos teorinės analizės probleminį ir metodologinį lauką bei akiratį. Užuot pildžius „mozaiką“ vis naujais teorijos fragmentais, būtų naudinga sukti keliu, kuri būtų galima pavadinti sistemiška, metodiška, nuoseklia ir kritiška pačios integracijos teorijos sklaidos refleksija. Iš karto reikia įspėti – tokia refleksija nėra rutiniškas kurio nors teorinio „požiūrio“ plėtojimo darbas ir net nėra esamų teorijų lyginamoji analizė ar kritika. Jos paskirtis turėtų būti kita – stebėti pačią teoriją, t. y. nuolat analizuoti ir vertinti jos būklę nagrinėjant išoriniu žvilgsniu beveik nepastebimas bendriausias gelmines jos kaitos kryptis ir tendencijas. Tokia refleksija turėtų laiduoti tai, kas vadinama „supratimu“. Tačiau čia turimas omenyje ne siaurai pozityvistiškai suvokiamas „supratimas“, kuris tokių autorių kaip, pavyzdžiui, Martino Holliso ir Steve'o Smitho, darbuose nuo kitos pažintinės procedūros – „aiškinimo“ – iš esmės skiriasi tik tuo, kad atskleidžia, *kaip*, o ne *kodėl* nutiko tam tikras įvykis²⁷. Apeliuojant į „supratimą“ verta prisiminti ir kur kas subtilesnes, pirmiausia hermeneutines griežta šio žodžio reikšme to „supratimo“ atmainas ir jas teoriškai įkūnijančius bei reprezentuojančius modelius²⁸.

Tik visuminis teorijos vaizdas ir kontekstas padeda suprasti, kokių sunkumų kyla mėginant apmąstyti Europos integracijos vyksmą. Kaip tik ką bandyta parodyti, teorijos „modernėjimas“ ir „tobulėjimas“ pasiekė tašką, kai išnyksta arba tampa nebežiūrima pamatinė subjektyvumo ir objektyvumo skirtis, laikyta svarbiausiu teorinio mąstymo kriterijumi ir jį atpažinti leidžiančiu požymiu. Jos išnykimas turėtų reikšti, kad randasi kažkoks naujas ir ypatingas „nereflektyvios“ teorijos tipas. Jis kelia daugybę klausimų – nuo fundamentaliausių ir bendriausių iki palyginti siaurų ir konkrečių. Pirmoji į galvą šaunanti abejonė, žinoma, yra ta, ar tokio tipo intelektinės konstrukcijos apskritai gali pretenduoti į garbingą teorijos statusą ir vardą. Šios abejonės potekstė geriau paslėpta, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio. Klausimas, kokiose žinijos srityse apskritai įmanoma kurti teorijas, o kokiose – ne, yra anaipol ne naujas ir susijęs su dar platesniu klausimu, kaip atskirti „tikrus“ mokslus nuo nieko bendra su jais neturinčių „intelektualinio diskurso“ formų, besidangstančių vien išorinio ir apgaulingo moksliskumo rūbais. Pasak G. Steinerio, „teorija privalo patenkinti du būtinus kriterijus: galimumo verifikuoti ir falsifikuoti eksperimento bei numatomo pritaikymo būdu“²⁹. Turėdamas omenyje šį tikros teorijos skiriamąjį požymį, autorius ironiškai žvelgia į daugumos humanitarinės žinijos sričių ir dalykų „teorijas“ ir vertina jas kaip savotišką „nevisavertiškumo kompleksą“ išraišką bei liudijimą. Pasak jo, dauguma humanitarinių mokslų iš principo negali būti teoriniai griežta ir tikslia to žodžio reikšme, tad patys jų užmojai kurti „teorijas“ vertintini tik kaip beviltiškos, pretenzingos ir beprasmiškos pastangos prilygti gamtos mokslams. Dėdami tokias pastangas šie mokslai kaip tik demonstruoja nebrandumą ir nevisavertiškumą gamtamokslio atžvilgiu, nes pasirodo esą neįgalūs savarankiškai pagrįsti savo buvimą, savitumą ir teisę egzistuoti. G. Steinerio išvalgos ir pastabos įtaigiai primena, kad visų ginčų tarp „fizikų“ ir „lyrikų“ esmė buvo ne kas kita, kaip paties mokslo ribų klausimas, kuris ir dabar niekur nedingo. Įvykusios „teorijos“ pomodernios transformacijos šį klausimą tik dar labiau supainioja ir suaktualina, nes gali būti

laikomos požymiu ar bent duoda pagrindo manyti, kad pažinimo srityje jau nusitrynė riba ne tik tarp subjektyvumo ir objektyvumo, bet ir tarp „mokslo“ ir „nemokslo“.

Tiesą sakant, tokios pažinimo ir mokslo raidos sąvokos paneigimo ir faktinio susinaikinimo link galimybę implikuoja jau Th. Kuhno veikalas apie mokslo revoliucijas. Autoriaus teiginiai, kad mokslo sampratos istoriškai keičiasi, o vienas svarbiausių jo raidą lemiančių veiksnių yra tyrinėtojų kuriamų vis naujų tarpusavyje konkuruojančių teorijų „kova dėl mokslininkų bendruomenės palankumo ir pripažinimo“, įkūnija ir atspindi ne tik istoristinę, bet ir reliatyvistinę požiūrį į paties mokslo ir jo sampratos raidą. Nuo čia jau visai logiškas ir trumpas kelias prie Paulo Feyerabendo „epistemologinio anarchizmo“ sampratos, išdėstytos garsiajame veikale, kurio pavadinimas „Prieš metodą“ gerai atspindi pagrindinę šio darbo tezę. Kaip žinoma, veikale grindžiama iš esmės konvencinė paties mokslo samprata: „kultūrinis susitarimas“ pirmiausia lemia, kas yra mokslas, o kas – ne³⁰.

Šitokia situacija yra daugelio mokslui išskylančių, ir ne vien gnozeologinių, bet ir moralinių bei socialinių problemų šaltinis. Jos padariniai humanitariniams ir socialiniams mokslams, ko gero, yra dar juntamesni ir skausmingesni. Jų neišvengia ir politikos mokslai, kurie, pasak taiklaus Erico Voegelino apibūdinimo, tolydžio virsta tariamo žinojimo atmaina – nepatikrintų ir nekritiškų nuomonių politikos klausimais kūrimo ir sklaidos lauku³¹. Gilaus ir autoritetingo politinio mąstytojo prieš pusšimtį metų pateiktas vertinimas ne tik nepaseno, bet ir darosi vis aktualesnis, tampa stipriu akstinu kelti tolesnius klausimus.

Mat išnykus teorijos ir ikiteorinės nuostatos skirčiai, socialinis ir politinis pažinimas vis dėlto tiesiogiai nesulieja su kasdiene nereflektuojančia sąmone ir joje neištirpsta. Nuo tokio ištirpimo jį apsaugo tai, kad jis tam tikra prasme vis dėlto išlieka – ir būtent „mokslo“ forma. Todėl būtina, tačiau kartu ir labai sunku perprasti, ką ši forma

slepia, kitaip tariant, koks yra tikrasis šio „mokslo“ turinys ir pobūdis. Klausimas, kuo teorijos sampratos pokyčiai, o ypač vėliausios jos transformacijos, pavertė socialinį pažinimą, šiame tekste gvildinamos temos požiūriu svarbus todėl, kad tai iš esmės yra klausimas, kuo grindžiamas visas Europos – jos integracijos ir plėtros – projektas. Tačiau aptariant projekto idėjinį pagrindą šiuo atveju reikia ne analizuoti konkrečių „idėjų“ turinį, bet mėginti išsiaiškinti jų epistemologinį statusą ir euristinį potencialą. Tai yra daugiabriaunė problema, kurią nesunku paversti ištisa virtine svarstytinų potemių. Nagrinėjant integracijos vyksmą aiškinančias teorijas pirmiausia svarbu sužinoti, koks yra jų ryšys ir santykis su minėtomis „idėjomis“. Šį klausimą galima kelti ir svarstyti dvejopai. Viena vertus, nėra aišku, kiek „teoriškos“ yra integracijos vyksmą varančios idėjos. Antra vertus, būtina svarstyti, kokios prigimties intelektualiniai dariniai yra pačios integracijos teorijos. Klausimo dvilypumas ir dvikryptiškumas kuria savotišką užburimą ratą, neleidžiantį vienareikšmiškai teigti, kad integracijos teorijos yra „tikrai“ moksliniai šio proceso aiškinimai, leidžiantys ir gana patikimai numatyti tolesnes šio proceso kryptis bei tendencijas. Visai įmanoma, kad šios teorijos veikiau yra tik bendro pobūdžio ir spekuliatyvios „integracijos filosofijos“ versijos ar net ideologinės, o gal ir dar blogiau – imagologinės konstrukcijos. Todėl norint geriau suprasti šių teorijų santykį su Europos integraciją grindžiančių „idėjų“ visuma būtina aiškintis, ar jų teiginiai ir išvados yra tos idėjų visumos dalis, ar jos laikytinos „metateorija“, mokslinškai analizuojančia tų „idėjų“ prigimtį ir turinį.

***Teorijos mirażas:
blausi žėrinčio simuliakro šviesa***

Prisiminus iki šiol aptartas Europos integracijos teorijos srityje tvyrančias dviprasmybes ir keistenybes tikėtinausia atrodo prielaida, kad šios teorijos nepastebimo virto grynai ideologinių ar net imago-

loginių vaizdinių, išlaikiusių tik išorinę ir todėl klaidinančią mokslinių teorijų formą, atmaina. Šią prielaidą verta tikrinti. Tačiau prieš tai reikia trumpai priminti, ką galėtų reikšti pats šitoks virsmas. Tai padaryti labai padeda prancūzų socialinio ir politinio mąstytojo Guy Debordo pagrindinių ideologijos raidos tendencijų ir jos gelminių transformacijų modernybės laikotarpiu išvalgos. Pasak šio autoriaus, tolydinis ideologinio prado stiprėjimas socialinio pažinimo ir veiksmo srityje pamažu darė tyrinėjimą grynai ideologiniu diskursu. Jam stiprėjant ir vis labiau užgožiant bei išstumiant iš šios srities pažintinį pradą, ideologija galiausiai „totalizuojama“ tiek, kad virsta „visuotine ideologija“, o tapusi tokia gali užsidėti net „grynojo mokslo“ kaukę: „Iš čia kyla ideologinė pretenzija įgauti lėkštą pozityvistinį tikslumą: ji nebėra istorinis pasirinkimas, o akivaizdybė. [...] O pats atitinkamai ideologinio darbo dalyvavimas tarnaujant sistemai suvokiamas tik kaip „epistemologinio pagrindo“, siekiančio būti už bet kokio ideologinio fenomeno ribų, pripažinimas. Materializuota ideologija pati neturi vardo, kaip ir neturi išdėstytos istorinės programos.“³² Tęsdamas ir plėtodamas savo mintį citatos autorius teigė, jog „ideologijų istorija baigėsi“, nes mūsų laikais visiškai save materializavusi, t. y. faktiškai įgyvendinta, ideologija neva „baigėsi“ ir „turi „pradingti“: ideologija, kurią visa jos vidinė logika vertė „visuotine ideologija“, [...] dabar įgyvendinama nejudančiame neistoriniame spektaklyje“³³.

Net jeigu išvada apie ideologijos „mirtį“ būtų kiek skubota ir todėl tik iš dalies teisinga, vis vien nebeįmanoma išvengti klausimo, kaip tokioje „panideologizmo“ situacijoje apskritai dar gali išlikti nors kiek nuo ideologijos nepriklausoma ir jos neužgožta bei „nepraryta“ teorija, ir kokios rūšies mentaliniai dariniai iš tiesų yra jos vardu tituluojamos intelektualinės konstrukcijos. Apmąstymų gija, padedanti užčiuopti tikėtiniausią ir, ko gero, artimiausią tiesai atsakymą, yra gerai žinomas ir net banalus faktas, kad, teorijai „modernėjant“, joje stiprėja „konstruktyvistinis“ pradai. Teorija, užuot „atspindėjusi“ tikrovę, vis labiau ją „konstruoja“, tad galiausiai turi

būti peržengtas slenkstis, kai teorijos ir tikrovės ryšys apskritai nutrūksta. Šiai tendencijai ir jos padariniams apibūdinti ypač tinka Jeano Baudrillard'o kurtas terminų arsenalas, ypač jo išpopuliarintos „simuliakro“ ir „implozijos“ sąvokos. Senkant teorijos galimybėms „atspindėti“ ir „išreikšti“ tikrovę ir generuojant vis labiau nutolusius nuo tikrovės „modelius-simuliakrus“, pati teorija turi pasiekti galutinę J. Baudrillard'o aprašytą tikrovės simuliacijos pakopą³⁴ ir patirti „imploziją“, kai visiškai praradusi savo „referentą“ ji pradeda simuliuoti save. Paprastai sakant, „implozija“ reiškia, kad „simuliuoanti“ tikrovę teorija galiausiai „sugriūva į save“ ir tampa nebe „tikrovės“, bet savo pačios simuliakru.

Aptartame „simuliacijos“ kontekste A. Wiener ir Th. Diezo nurodyti Europos integracijos teorijos bruožai, ypač jos skilimas į „siaurais“ ir „plačiais“ suprantamos teorijos porūšius ar atmainas, nušvinta visai kita šviesa ir tampa gana aiškiai atpažįstamais šios teorijos būklės simptomais. Šis kontekstas duoda svarių argumentų teigti, kad integracijos „teorizavimas“ yra tik dalinis ir gana tipiškas platesnio reiškinio – visuotinio teorijos „simuliuoimo“ – atvejis ir pavyzdys.

Viena vertus, nesunku suvokti, kad „siauroji“ integracijos teorija, apibūdinta kaip „transistoriškai pagrįstas nomotetinis kauzalinis argumentavimas“, tėra teorijos regimybė paprasčiausiai todėl, kad įkūnija ir reprezentuoja archajišką, t. y. atgyvenusį ir realiai nebeįmanomą ir nebeegzistuojantį teorijos tipą. Tokio tipo teorijos pagrindas buvo pozityvistinė objektyvistinė „tiesinio“ priešastingumo samprata, kurios išsaugoti nepavyko jau didiesiems XIX a. socialiniams mąstytojams. XX a. apginti šią sampratą dar mėgino vienas iškiliausių pozityvistinės socialinio pažinimo metodologijos šalininkų ir korifėjų Karlas Raimundas Popperis, iš „mokslinio ir kritinio racionalizmo“ pozicijų polemizavęs su vadinamosios „žinojimo sociologijos“ atstovais, tačiau šių kone desperatiškų pastangų rezultatas yra abejotinas ir neįtikinantis³⁵.

O štai aprašomojo matmens netekusi „plačioji“ teorija nebeturi ne tik politinei filosofijai, bet ir klasikinėms ideologinėms doktrinoms

būdingo loginio nuoseklumo ir griežtumo. Joje įsivyrąja nuo bet kokios esamybės atitrūkęs ir ją užgožiantis absoliučiai nevaržomos „normatyvinės“ vaizduotės pradas, tad pati normatyvumo samprata praranda savo tradicinę prasmę ir darosi nebeatpažįstama. O tokia iškreiptą ir net sukarikatūrintą normatyvumo sampratą įkūnijanti teorija iš tiesų verta vadintis net nebe ideologine, o veikiau grynai imagologine intelektine konstrukcija.

Taigi Europos integracijos teorija abiem įprastiniais teorijos apskritai aspektais – deskriptyviniu ir normatyviniu – laikytina simuliaciniu dariniu. „Siauroji“ jos atmaina simuliuoja patį deskriptyvumą ir pretenzijas į mokslinį griežtumą, „plačioji“ – normatyvumą ir ambicingus, tačiau vargu ar pamatuotus užmojus nurodyti integracijos vyksmo vertybines gaires ir tikslus. Kitaip sakant, yra pagrindo manyti, kad abi Europos integracijos teorijos atmainos tėra dviem būdais simuliuojamos teorijos profiliai.

Išryškėję teorijos virsmo tik jos „simuliakru“ požymiai, be abejo, nėra integracijos tyrinėjimams gera žadantis ženklas. Net jeigu tokio virsmo galimybė vis dar būtų vertinama tik kaip labai tikėtina hipotezė, ji vis vien smarkiai jaukia ir sunkina pastangas sukurti bendresnę ir įtikinamesnę integracijos tyrinėjimų paradigmą. Tiesą sakant, darosi neaišku, ar „paradigminis“ požiūris apskritai pritaikomas norint suprasti ir įvertinti šių tyrinėjimų būklę ir perspektyvas. Į klausimą, kokį integracijos tyrinėjimo tarpsnį – „ikiparadigminį“, „normalaus mokslo“, „krizinį“ ar „revoliucinį“ – įkūnija ir reprezentuoja „mozaikine“ tapusi ir akivaizdžių simuliakro bruožų įgijusi integracijos teorija, neįmanoma vienareikšmiškai atsakyti. Negana to, kadangi paradigminės analizės principai ir kategorijos patys praranda turėtą analitinę galią ir reikšmę, toks klausimas, ko gero, tampa beprasmiškas.

Tačiau susidaryti gana išsamų ir patikimą šių tyrinėjimų padėties vaizdą vis dėlto įmanoma. Vienas iš paprasčiausių būtų tai padaryti – atrinkti ir inventorinti Europos integracijos teorijos nekeliamus arba jos bejėgiškumo mastą išduodančius klausimus, kuriuos svarstydamą

ši teorija yra beviltiškai įsipainiojusi į nepašalinamų daugiaprasmybių ir net tikrų antinomijų pinkles. Tokių klausimų iš tiesų netrūksta.

Nagrinėjant Europos integracijos problemas, be abejo, pirmiausia kyla vadinamasis „Europos tapatumo“ klausimas. Tačiau visų ligšiolinių mėginimų nors kiek tiksliau apibrėžti „Europos idėją“ rezultatas yra beviltiška painiava, verčianti pritarti vienos iš daugelio teorinės minties bejėgiškumą ir skurdą šiuo klausimu apskritai demonstruojančios knygos autoriui Gerardui Delanty, pasak kurio, minėta idėja esanti „daugeliu atžvilgių [...] kolektyvinė neaiškių idėjų samprata“³⁶. Kitas krintantis į akis Europos integracijos vyksmą mėginančios apmąstyti ir paiškinti teorijos bruožas yra dar vienas susidvejinimas – skilimas į „proceso“ ir „rezultato“ analizę. Neišsprendžiamas „federalistų“ ir „tarpvyriausybinių“ ginčas yra ryškus „integraciniam“ mąstymui būdingo antinomiškumo pavyzdys ir įrodymas. Palyginti plačiai svarstoma „demokratijos deficito“ problema iš esmės traktuojama kaip grynai „techninis“ ES piliečių „dalyvavimo“ ir „įtraukimo“ į politinį procesą klausimas, tačiau principiniai – Sąjungos politinės santvarkos ir valdymo formos – klausimai geriausiu atveju šmėkščioja minėtų svarstymų paribuose, o dar dažniau tiesiog nutylimi. ES demokratiškumas laikomas savaime akivaizdžia ir nekvestionuojama aksioma, todėl minėtas „deficitas“ traktuojamas tik kaip dalinis ir trumpalaikis, tad anksčiau ar vėliau išnyksiantis šio antvalstybinio politinio darinio trūkumas. Panašių sunkių ir nepatogių klausimų sąrašą galima tęsti. Tačiau visus tokius esančius ir dar galinčius iškilti klausimus galima „subendravardiklinti“ mažiausiai dviem principais apibendrinamaisiais klausimais: kaip ir kokia prasme dar gali „veikti“ su panašiais klausimais taip sunkiai besigalynėjanti Europos integracijos teorija? ar tokia teorija iš principo pajėgi numatyti ir kontroliuoti realų pačios integracijos vyksmą, t. y. ar kalbant apie šį vyksmą nėra pagrindo teigti, kad praktinio veiksmo ir jo teorinio apmąstymo ryšys apskritai nėra nutrūkęs?

Šie klausimai, kuriuos iš tikrųjų derėtų vadinti būgštavimais, nėra laužti iš piršto. Europos integracijos teorijos galimybėmis abejoja ir

jas atsargiai, net skeptiškai vertina ne vienas iškilus šios teorijos kūrėjas ir atstovas. „Federalistas“ Michaelis Burgessas dabartinę teorijos vaizdą apibūdina taip: „Nagrinėjant teorinės konvergencijos klausimą atrodytu, jog yra tam tikrų požymių, kad daugeliu svarbių atžvilgių vyksta intelektualinis *rapprochement* tarp federalizmo, neofunkcionalizmo ir liberalaus tarpvyriausybės. Pavyzdžiui, stiprėja tendencija būti realistiškesniems ir mažiau reikliems negu anksčiau dėl Europos integracijos teorijų, ir tai baigėsi daug mažesniais intelektualiniais lūkesčiais“³⁷. O simpatijų „neofunkcionalizmui“ neslepiančias Philippe’as C. Schmitteris tokių „naujų“ teorijų kaip „liberalus tarpvyriausybės“, „institucionalizmas“, „racionalizmas“, „konstruktyvizmas“, „postmodernizmas“ – suminint tik žinomiausias – apskritai nelinkęs laikyti teorijomis: „Dauguma šių „naujų“ apskritai pasirodė nesą teorijos, o tik daugiau ar mažiau rafinuotos kalbos aprašyti tam, ką autoriai manė įvykus nesenoje praeityje – joms trūksta aiškių ir falsifikuojamų hipotezių, kuria linkme procesas galėtų krypti ateityje.“³⁸ Kokio nors rimto lūžio plėtojant Europos integracijos teoriją tikėtis neverta. Kad šioje srityje neįvyko jokių didesnių poslinkių ir tebevyrauja, o gal net stiprėja įvairiausių požiūrių „mozaikinis pliuralizmas“, o kalbant tiesiau ir paprasčiau – teorinė sumaištis, dar kartą paliudija ir tik ką pasirodžiusi integracijos teoretiko Dimitriso N. Chryssochoou knyga šia tema. Jos autorius aiškiai ir nedviprasmiškai apibūdina šiandieninę Europos integracijos tyrinėjimų ir, konkrečiai, jos teorijos padėtį tokiu apibendrinamuoju teiginiu: „Kad ir kaip būtų, ES tebėra neįmintas socialinio mokslo galvosūkis, jos *finalite politique* tebėra neaiškus.“³⁹

***Integracijos tyrinėjimų ateitis:
kelionė prasių horizonto link***

Šios citatos nėra pesimistinių baigiamųjų išvadų įžanga. Ką ir sakyti – įdėmesniam ir kritiškesniam žvilgsniui atsiveriantis Europos integracijos teorijos horizontas nėra šviesus ir didelio optimizmo

neįkvepia. Teorijos pagrindai iš pat pradžių nebuvo tvirti, o visa jos raida daro nuolatinės, vis iš naujo mėginamos įveikti, tačiau tolydžio gilėjančios krizės išpūdį. „Krizė“ yra, ko gero, tiksliausias padėties apibūdinimas, kurį įmanoma pateikti „paradigmos“ sąvokai praradus apibrėžtumą ir analitinį griežtumą, o su jais – ir anksčiau turėtą aiškinamąją bei euristinę galią.

Tačiau reikli integracijos teorijos analizė ir griežtas vertinimas neturėtų duoti akstino įtarti, jog šitaip yra tik „suvedamos sąskaitos“ su šia teorija siekiant įrodyti, kad jos „tikroji vieta“ yra panašiu – efemerišku ir trumpaamžiu – intelektinių konstrukcijų sąvartyne. Europos integracijos teorijos pasiūsti į tokį sąvartyną neišsina ne vien todėl, kad šioje srityje tuojau pat atsivertų visiška intelektualinė tuštuma, kurios nebūtų kuo užpildyti. Atsisakyti šios teorijos neįmanoma ir dėl kitų, ne mažiau svarbių priežasčių.

Pirma, kad ir kaip kritiškai vertintume integraciją aiškinančias teorijas, nei akimirksniu nevalia užmiršti, kad jos varomoji jėga yra ne vien „ekonominiai veiksniai“, bet ir „idėjos“, o minėtos teorijos yra ne kas kita, kaip tokio „idėjų lauko“ dalis – netgi jo branduolys. Taigi jos neabejotinai „veikia“, o jų poveikis nepriklauso nuo to, ar teoriniai integracijos proceso aiškinimai yra teisingi. Kitaip sakant, integracijos „teorijos“ ir „praktikos“ santykis tik patvirtina socialiniuose moksluose seniai žinomą faktą, kad idėjos gali būti veiksmingos ir keisti tikrovę pačios nebūdamos teisingos ir tikroviškos. Todėl sumanymas dėl tikrų ar menamų trūkumų „nurašyti“ pačią teoriją kaip vieną iš galimų mokslinės analizės „objektų“ savaime virstų niekaip nepateisinamu mėginimu dirbtinai susiaurinti integracijos tyrinėjimų lauką.

Antra, pačios teorijos – jos padėties ir perspektyvų – analizė yra svarbus integracijos tyrinėjimų aspektas todėl, kad, skiriant jai daugiau dėmesio, gerokai keičiasi ir visa integracijos tyrinėjimų samprata – jų strategija ir net kryptis. Norint tinkamai įvertinti, ką galėtų duoti šios rūšiems tyrimams toks problematikos svorio centro perkėlimas, naudinga prisiminti vieno iš ES kūrėjų Jeanno Monnet mintį,

kad Europos integracija bus nesibaigiantis sąmonės transformacijos procesas. Ši mintis neblogai atskleidžia pažiūrėti nedidelės slinkties nuo įprastinio teorinio darbo – integracijos vyksmo apmąstymo ir konceptualizavimo – prie tikrojo pačios teorijos masto ir reikšmės tyrinėjimo darbo. Moksliskai „objektyviai“ tyrinėjant integracijos procesą, šis suvokiamas kaip virtuali „išorinių“ įvykių. Jie traktuojami kaip empiriniai faktai, kuriuos aiškinti turi nuolat plėtojama ir tobulinama teorija. Kiekvienas toks metodologiniu ir metodiniu požiūriu nepriekaištingai atliktas mokslinis tyrimas yra vertingas, nes gausina empirines žinias apie integraciją ir plečia teorinio jos aiškinimo akiratį.

Tačiau „objektyvaus“ mokslinio pažinimo nuostatą įkūnijančiam integracijos aiškinimui būdingas esminis trūkumas – šis aiškinimas neturi „antropomorfinio“ matmens. Todėl kad ir kokios naudingos bei svarbios būtų šitaip įgyjamos ir kaupiamos žinios apie Europos integraciją, dėl savo abstraktaus ir formalaus pobūdžio jos neatskleidžia integracijos „žmogiškos“ prasmės. Jos nepadeda suvokti, kas vyksta „iš tiesų“, nes neleidžia įvertinti šio vyksmo „žmogišku“, arba „egzistenciniu“, masteliu. O be šito integracijos priežastys, varomosios jėgos, tikslai ir padariniai „čia ir dabar“ gyvenančiam žmogui lieka abstraktūs, todėl nesuprantami, tolimi ir svetimi. Šitokia „prasmė tuštuma“ neabejotinai turi ir politinių padarinių. Pavyzdžiui, labai tikėtina, kad ji yra ir vienas svarbiausių veiksnių, lemiančių „demokratijos deficito“ reiškinį.

O štai nukreipiant ir sutelkiant dėmesį į pačią integracijos teoriją, randasi tam tikrų galimybių jeigu ne įveikti, tai bent jau iš dalies sušvelninti ar kompensuoti „prasmės deficita“ – didžiausią ir, ko gero, nepašalinamą integracijos tyrinėjimo „iš šorės“ trūkumą. Nauja žiūros perspektyva iš esmės pakeičia tyrinėtojo akiratį, nes jo žvilgsniui atsiveria integracijos „vidujybė“ – jo stebėjimo lauke iškyla ši procesą varančių „idėjų“ ir jų kismo vaizdinys. Tokia slinktis arba posūkis „vidujybės“ link reiškia, kad išoriniai įvykiai nebėra svarbūs, juos užgožia ir pakeičia vidinių įvykių horizontas. O apibūdinant šią

slinktį „moksliškiau“ galima sakyti, kad pagrindiniu tyrimų objektu ir lauku tampa integraciją grindžiančių sąmonės struktūrų analizė.

Europos integracijos teorijos iš esmės yra ne kas kita, kaip ypatingos šių struktūrų „kristalizacijos“ ir savotiški „branduoliai“ – gryniausia ir aiškiausia jų raiškos ir sklaidos forma. Jų įvairovė ir trumpaamžiškumas – tiesiog kaleidoskopiškas margumynas ir kaita – tiksliai atspindi svarbiausią integracijos bruožą – grynai „procesinį“ jos pobūdį. Integracijos teorijos yra momentinės „nesibaigiančio sąmonės transformacijos proceso“ reprezentacijos, geriausiai atskleidžiančios jo „esmę“ ir „pagrindą“, todėl jų tyrinėjimas gali tapti efektyviu pačios integracijos pažinimo būdu ir įrankiu. Tyrinėjant teoriją atsiskleidžia integracijos procese besiformuojančios „europinės sąmonės“ ypatumai ir net jos „kokybė“, nes teorijos būklė tampa gana patikimas šios sąmonės būklės atspindys ir rodiklis. Teorinė savižina iš tiesų gali būti vienas iš saugesnių kelių, vedančių prie geresnio Europos integracijos pažinimo: juk išoriškai matomi tos integracijos įvykiai yra tik ją grindžiančių bei stumiančių pirmyn sąmonės struktūrų ir vidinių įvykių – idėjų ir jų kismo – materializacijos ir projekcijos.

Be abejo, „vidinės žiūros“ perspektyva taip pat neišvengia trūkumų, kurie turėtų tapti atskiros išsamios analizės tema. Taip pat nederėtų pervertinti jos atveriamų tyrinėjimo galimybių. Tačiau neabejotina, kad ši perspektyva neretai leidžia kiek kitaip išvysti ir vertinti akivaizdžiais ir savaime suprantamais laikomus kai kuriuos integracijos aspektus ir gali tapti naudingų įžvalgų bei hipotezių šaltiniu. Pavyzdžiui, mokslinėje literatūroje, nagrinėjančioje Europos integracijos procesą, dažnai atkreipiamas dėmesys į jame glūdintį „dekonstrukcijos“ aspektą. Nacionalinių Europos tautų kultūrų „dekonstravimas“ yra laikomas būtina sąlyga formuoti bendrai „europinei sąmonei“, taigi ir būsimajam europiečio tapatumui. Todėl „dekonstrukcijos“ metodas laikomas svarbiu intelektualiniu integracijos veiksniu, o šį metodą išradusių ir meistriškai jį taikiusių mąstytojų, pirmiausia prancūzų filosofų indėlis kuriant moralines ir kultūrinės

Europos tautų ir valstybių vienijimosi prielaidas yra nuolat prisimename ir labai vertinamas. Tačiau čia kaip tik ir kyla įdomus klausimas, ar dabartinė integracijos teorijos būklė yra – o jeigu taip – kokiu mastu, tokios „dekonstrukcijos“ padarinys ir rezultas. Prisiminus vieno iš „dekonstruktyvizmo“ pradininkų ir klasikų Jacques'o Derrida pateiktą šio metodo esmės ir taisyklių apibūdinimą norisi tuo rimtai suabejoti arba tenka svarstyti, kokios yra šio metodo taikymo ribos ir galimybės juo piktnaudžiauti⁴⁰. Šiaip ar taip, teorijos padėties vaizdą laikant nuolatinę transformaciją patiriančios ir turinčios bręsti „europinės sąmonės“ atspindžiu ir jos būklės rodikliu, peršasi išvada, kad dekonstrukcijos procesas tapo nevaldomas. Panašu, kad jis virto Europos kultūros ir civilizacijos tapatumą šimtmečiais laidavusių pamatinių sąmonės struktūrų griovimu, peraugančiu į tikrą jų triuškinimą, paliekantį po savęs tik fragmentiškus šių struktūrų griuvėsius. Tai viena iš „vidinės žiūros“ įkvepiamų hipotezių, kurią reikia ir galima tikrinti tolesniais tyrinėjimais.

Trečia, teorijos vaidmuo Europos integracijos tyrinėjimuose visiškai priklausys nuo to, kiek pavyks į ją sugražinti refleksijos pradą. Atkurti ir sustiprinti refleksyvų tyrinėtojo santykį su teorija yra svarbiausias, bet kartu ir sunkiausiai sprendžiamas uždavinys turint omenyje, kad šiuolaikinė „pomoderni“ teorija iš esmės yra praradusi visada laikytą pagrindiniu bet kurios tikros teorijos bruožą – gebėjimą kurti ir išlaikyti atstumą tarp pažinimo subjekto ir objekto. Kaip minėta, tik šis atstumas ir gali suteikti pažinimui refleksyvų pobūdį atskirdamas jį nuo to, kas dar nuo graikų laikų buvo laikoma nekritiškų nuomonių lauku.

Todėl dėmesio sutelkimas į pačią teoriją tyrinėjant Europos integraciją faktiškai būtų ne kas kita, kaip savotiškas mėginimas atkartoti pagrindinę Kanto pažinimo strategijos nuostatą, kad prieš mėginant ką nors pažinti būtina pirmiau išsiaiškinti pažinimo galimybes, sąlygas ir ribas. Suprantama, norint vadovautis šią nuostatą visiškai skirtingomis – „pomoderniomis“ – pažinimo sąlygomis ir taikyti ją konkrečių – šiuo atveju Europos integracijos – tyrinėjimų konteks-

te, reikia ją ir kiek kitaip performuluoti, kartu nekeičiant jos esmės. Tai padaryti nėra labai sunku, nes minėtos nuostatos prasmė integracijos tyrinėjimų kontekste yra tiesiog akivaizdi. Ji paprasčiausiai pakeičia tyrinėjamų klausimų pobūdį ir pačią tyrimo kryptį. Svarstant su teorijos taikymu susijusius integracijos tyrinėjimo klausimus paprastai pirmiausia norima įsitikinti, kuri teorija yra „teisingesnė“, t. y. laužomos ietys ginčijantis, kuri iš daugelio teorijų leidžia geriau paaiškinti tyrinėtąją dominantą integracijos įvykį, reiškinį, aspektą ar tendenciją. O „reflektyvios“ tyrinėjimo nuostatos požiūriu tokie ginčai ne tik nėra svarbūs, bet iš dalies atrodo ir gana beprasmiški. Reflektyvus santykis su teorija turėtų būti grindžiamas prielaida, kad kiekviena integracijos teorija yra pažintiniu požiūriu nevienarūšių elementų – mokslinių, filosofinių, ideologinių, imagologinių – hibridinė samplaika. Todėl pagrindinis tyrinėjimo tikslas – atpažinti ir išrūšiuoti šiuos elementus siekiant iš tokio hibridinio darinio išskirti tikrai „mokslinius“, t. y. tuos, kuriuos galima įtarti turint nors šiokių tokių sąsajų su pačia integracijos „tikrove“ ir todėl padedančių bent šiek tiek suvokti, kas „iš tiesų“ vyksta – ką reiškia ir kurlink juda šis procesas. Belieka pridurti, kad kaip tik pastangos užčiuopti ir išgryninti „tikroviškąjį“ šio proceso matmenį teikia vilčių sukurti prasmių erdvę, papildančią ir praturtinančią „objektyviais“ mokslinio tyrinėjimo metodais „mozaikiškai“ plečiamą integracijos aiškinimų lauką.

Ketvirta, integracijos teoriją persekiojančios antinomijos – kliaujantis „išorinės žiūros“ perspektyva iš principo neišsprendžiamų klausimų gausa – yra vienas akivaizdžiausių jos krizės požymių. Pagrindine šios krizės priežastimi galima laikyti tai, kad, aiškinant integracijos vyksmą, iš inercijos vis dar daugiausia remiamasi „pomodernios“ filosofijos ir socialinės teorijos seniai „dekonstruotomis“ pamatinėmis „individo“, „visuomenės“, „tautos“, „nacionalinės valstybės“ ir kitomis panašiomis sąvokomis. Minėtos antinomijos randasi todėl, kad integracijos tikrovę beviltiškai mėginama išprausti į aiškinimo funkcijos atlikti nebegalintį sąvokų tinklą. „Paradigminės“ mokslo sampratos šalininkas tokiu atveju nedvejodamas patartų keis-

ti pačią tyrinėjimo paradigmą – iš naujo apibrėžti keltinas ir spresti-
nas problemas bei jų tinkamo sprendimo kriterijus ir standartus, taip
pat išrasti arba pasiūlyti naujus ir tinkamus tyrinėjimo metodus. Teigi-
ti, kad Europos integracijos tyrinėjimų ašimi padarius jų reflekyvinių
dėmenį stiprinančią pačių integracijos teorijų analizę pavyktų sukurti
naują visavertę šios srities tyrinėjimų paradigmą, būtų ne tik per dra-
su, bet ir tiesiog įžūlu. Tačiau integracijos tyrinėjimus kreipiant tokios
analizės, taigi ir jų reflekyvumo stiprinimo linkme neabejotinai išryš-
kėtų naujų ir potencialiai perspektyvių šios srities tyrinėjimų krypčių.
Kai kurios jų tolesnės plėtros gairės jau dabar yra gana aiškios.

Tyrinėjant Europos integraciją neabejotinai darysis vis svarbesnis
ir turės būti vis labiau pabrėžiamas „procesinis“ jos pobūdis. Žvel-
giant į integraciją kaip į procesą įprastiniai aiškinimai, kad tai yra pa-
prastas žemyno „tautų ir valstybių“ suartėjimas ir vienijimasis, darosi
vis mažiau pagrįsti ir įtikinami, nes neleidžia atskleisti daugelio šio
sudėtingo ir prieštaringo vyksmo aspektų. Nuosekliai vadovaujantis
„procesiniu“ požiūriu reikėtų pripažinti, kad integracija pirmiausia
yra milžiniško masto tęstinis socialinės inžinerijos eksperimentas ir
projektas, turintis fundamentalių antropologinių ir metafizinį matmenį.
Kalbant dar aiškiau, J. Monnet pateiktas Europos integracijos kaip
„nesibaigiančio sąmonės transformacijos proceso“ apibūdinimas ir
reiškia tai, kad šis „transformavimas“ yra ne kas kita, kaip išanks-
tinių apribojimų neturintis ir niekada nesibaigiantis eksperimentas,
kuriam vykstant bus nuolat perdirbama pati tikrovė keičiant „pasenu-
sias“ žmogaus ir pasaulio sampratas „naujesniais“ ir „pažangesniais“
jų vaizdiniais.

Stiprėjant ir ryškėjant neišvengiamai slinkčiai nuo „substancinės“
prie „procesinės“ Europos integracijos sampratos, turės didėti ir inte-
gracijos prasminį lauką padedančių kurti „reflekyvesnių“ tyrinėjimo
metodų bei dalykų reikšmė. Dabar vyraujanti institucinė integracijos
analizė ir toliau bus svarbus, daugeliu atvejų nepakeičiamas tyrinė-
jimo metodas ir įrankis. Tačiau ją būtina turės pratęsti ir papildyti

integracijos prasmės tyrinėjimai. Jie turėtų padėti jeigu ir nenumatyti, tai bent jau kiek įmanoma aiškiau įsivaizduoti, kuo lemta tapti ir būti „sąmonės transformacijos“ jau dabar patiriančiam ir „europinę sąmonę“ beigyjančiam nuolat „integruojamam“, bet vis dar galutinai taip ir „neintegruotam“ bet kurios Europos šalies gyventojui.

Penkta, tyrinėjimų posūkis į integracijos „vidujybę“ yra labai svarbus ir dėl grynai praktinių, o kalbant dar tiksliau – „egzistencinių“ priežasčių. Kaip minėta, Europos integracija yra milžiniškas, savo mastais ir užmojais lygiaverčių precedentų ir analogų istorijoje neturintis socialinės inžinerijos eksperimentas. Skiriamasis jo bruožas – nuolatinės *ad hoc* improvizacijos, galutinis tikslas ir baigtis – neaiškūs. Su šiuo eksperimentu siejamų lūkesčių ir prognozių spektras platus ir įvairus – nuo optimistiškiausių Europos Sąjungos ateities vizijų iki būgštavimų, kad ši Sąjunga tėra „milžinas molinėmis kojomis“, kuri ne tik netaps tikru pasaulio galios centru, bet ir anksčiau ar vėliau subyrės. Be abejo, besirūpinančiam tik įnešti kuo didesnį ir, svarbiausia, pastebimesnį indėlį į integracijos teorijos plėtrą „vertybiškai neutraliam“ mokslininkui antroji – pesimistinė – prognozė greičiausiai atrodys tik nepagrįsto ir naivaus „katastrofizmo“ išraiška, į kurią jis žvelgs su neslepia panieka. Tačiau susitelkęs prie pačios teorijos ir geriau suvokiantis jos padėtį bei galimybes tyrinėtojas į tokią prognozę žvelgs kur kas rimčiau. Jis turbūt nepamirš iš tiesų dėmesio verto istorinio fakto: visi kada nors vykdyti pragaištingiausi ir apgailėtinai žlugę socialiniai ir politiniai eksperimentai buvo grindžiami ir teisinami pirmiausia pasitelkiant jų „moksliškumą“ turėjusius įrodyti argumentus. Kol kas nėra svarių įrodymų, kad Europos integracijos eksperimentas šiuo požiūriu yra išimtis. Kur kas protingiau ir saugiau manyti, kad jis taip pat nėra apdraustas nuo netikėtų ir nemalonių posūkių, galinčių sukelti daug nelauktų ir nepageidaujamų, o gal net katastrofiškų padarinių.

Reflektyvus santykis su integracijos teorija pranašesnis tuo, kad nuolat primena ir išpėja, jog Europos vienijimosi *finalite politique*

niekada nepaaiškės ir visada liks neįmenama paslaptis. Tačiau šis teorijos tyrinėjimais sukuriamas ir palaikomas santykis atveria ir plečia integracijos prasmių lauką. Tyrinėjimo metu atskleidžiamos vis naujos integracijos žmogiškos prasmės tampa perskaitomais ir bent iš dalies suvokiamais laiko ženklais. Šitaip integracijos tyrinėjimai susisieja su Immanuelio Kanto traktate „Apie amžinąją taiką“ išdėstyta „nukreipiamosios apvaizdos“ idėja grindžiama „suprantančios“ istorijos samprata⁴¹. Ši sąsaja labai svarbi. Tik užčiuopęs ir pajutęs ją mokslininkas gali dvasiškai ir intelektualiai išeiti už siaurų savo kabineto sienų ir suprasti, kad Europos integracija yra ne paprastas jo akademinų tyrinėjimų objektas. Ji yra milijonų žemyno gyventojų kasdienybė, todėl turi būti suprantama ir kaip istorinė lemtis, už kurią privalu prisiimti ir asmeninę moralinę bei pilietinę atsakomybę.

LITERATŪRA

Arendt Hannah. Tarp praeities ir ateities. Aštuoni politinės filosofijos etidai. Vilnius: Aidai, 1995.

Baudrillard Jean. Symbolic Exchange and Death. London: Sage Publications, 1993, ypač p. 50–86.

Benjamin Walter. Meno kūrinys techninio jo reprodukuojamumo epochoje // Nušvitimai. Esė rinktinė. Vilnius: Vaga, 2005. P. 214–243.

Chrysochoou Dimitris. Theorizing European Integration. London, New York: Routledge, 2009.

Debord Guy. Spektaklio visuomenė. Vilnius: Kitos knygos, 2006.

Delanty Gerard. Europos išradimas. Idėja. Tapatumas. Realybė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002.

Derrida Jacques. Writing and Difference. London, New York: Routledge, 2007.

Feyerabend Paul. Against Method. London, New York: Verso, 1992.

Hobbes Thomas. Leviatanas. Vilnius: Pradai, 2000.

Hollis Martin, Steve Smith. Tarptautiniai santykiai: aiškinimas ir supratimas. Vilnius: Tyto alba, 1998.

Hollis Martin. Socialinių mokslų filosofija: įvadas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000.

Jameson Fredric. Kultūros posūkis. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000.

Kant Immanuel. Į amžinąją taiką // Politiniai traktatai. Vilnius: Aidai, 1996. P. 111–168.

- Kuhn Thomas S. Mokslo revoliucijų struktūra. Vilnius: Pradai, 2003.
- Popper Karl Raimund. Prieš žinojimo sociologiją // Rinktinė. Vilnius: Pradai, p. 482–498.
- Ricoeur Paul. Aiškinimas ir supratimas // Interpretacijos teorija. Vilnius: Baltos lankos, 2000. P. 83–101.
- Siedentop Larry. Demokratija Europoje. Vilnius: Vaga, 2003.
- Steiner Georg. Tikrosios esatys. Vilnius: Aidai, 1998.
- Unger Roberto Mangebeira. Law in Modern Society. Toward a Criticism of Social Theory. New York: The Free Press, 1977.
- Voegelin Eric. The New Science of Politics: an introduction. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1997.
- Wiener Antje and Diez Thomas. European Integration Theory. Oxford: Oxford University Press, 2004.

NUORODOS IR PASTABOS

- ¹ Thomas S. Kuhn. Mokslo revoliucijų struktūra. Vilnius: Pradai, 2003. P. 24.
- ² Ten pat, p. 167.
- ³ Georg Steiner. Tikrosios esatys. Vilnius: Aidai, 1998. P. 41.
- ⁴ Antje Wiener and Thomas Diez. European Integration Theory. Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 1.
- ⁵ Ten pat, p. 2.
- ⁶ Žr. ten pat.
- ⁷ Ten pat, p. 3.
- ⁸ Ten pat.
- ⁹ Ten pat.
- ¹⁰ Ten pat.
- ¹¹ Ten pat.
- ¹² Žr. ten pat, p. 15.
- ¹³ Ten pat.
- ¹⁴ Ten pat, p. 16.
- ¹⁵ Ten pat.
- ¹⁶ Ten pat.
- ¹⁷ Ten pat, p. 21.
- ¹⁸ Roberto Mangebeira Unger. Law in Modern Society. Toward a Criticism of Social Theory. New York: The Free Press, 1977. P. 9.
- ¹⁹ Ten pat, p. 18.
- ²⁰ Antje Wiener and Thomas Diez. European Integration Theory. Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 3.
- ²¹ Ten pat, p. 4.
- ²² Ten pat.

²³ Žr. Benjamin Walter. Meno kūrinys techninio jo reprodukuojamumo epochoje // Nušvitimai. Esė rinktinė. Vilnius: Vaga, 2005. P. 214–243.

²⁴ Hannah Arendt. Tarp praeities ir ateities. Aštuoni politinės filosofijos etiudai. Vilnius: Aidai, 1995. P. 48.

²⁵ Thomas Hobbes. Leviatanas. Vilnius: Pradai, 2000. P. 65, 82.

²⁶ Fredric Jameson. Kultūros posūkis. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000. P. 133, 137.

²⁷ Žr. Martin Hollis, Steve Smith. Tarptautiniai santykiai: aiškinimas ir supratimas. Vilnius: Tyto alba, 1998, ypač p. 56–108; taip pat Martin Hollis. Socialinių mokslų filosofija: įvadas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000, ypač p. 116–140, 197–219, 268–296.

²⁸ Būdingą tokios subtilesnės sampratos pavyzdį žr. Paul Ricoeur. Aiškinimas ir supratimas // Interpretacijos teorija. Vilnius: Baltos lankos, 2000. P. 83–101.

²⁹ Georg Steiner. Tikrosios esatys. Vilnius: Aidai, 1998. P. 74.

³⁰ Žr. Paul Feyerabend. Against Method. London, New York: Verso, 1992, ypač p. 256–271.

³¹ Žr. Eric Voegelin. The New Science of Politics: an introduction. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1997. P. 12.

³² Guy Debord. Spektaklio visuomenė. Vilnius: Kitos knygos, 2006. P. 184.

³³ Ten pat, p. 185.

³⁴ Žr. Jean Baudrillard. Symbolic Exchange and Death. London: Sage Publications, 1993, ypač p. 50–86.

³⁵ Žr. Karl Raimund Popper. Prieš žinojimo sociologiją // Rinktinė. Vilnius: Pradai. P. 482–498.

³⁶ Gerard Delanty. Europos išradimas. Idėja. Tapatumas. Realybė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002. P. 210.

³⁷ Antje Wiener and Thomas Diez. European Integration Theory. Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 41.

³⁸ Ten pat, p. 45.

³⁹ Dimitris Chrysochoou. Theorizing European Integration. London, New York: Routledge, 2009. P. 41.

⁴⁰ Jacques Derrida. Writing and Difference. London, New York: Routledge, 2007, ypač p. 351–370.

⁴¹ Immanuel Kant. Į amžinąją taiką // Politiniai traktatai. Vilnius: Aidai, 1996. P. 135.

*SUMMARY**EUROPEAN INTEGRATION RESEARCH:
IN SEARCH OF THEORETICAL PARADIGM*

This article is an attempt to overview and evaluate the recent state of the theory of European integration and its development perspectives in the future. The abundance and variety of theoretical approaches on European integration should not be considered as self-evident and reliable indicator of the flourishing of this kind of theory. Distinct and divergent „broad“ and „narrow“ definitions of integration theory, as well as various understandings of its meaning and purpose should be regarded as symptoms of its disintegration and fragmentation. In the absence of the broader theoretical paradigm serving as a basis and making sense of European integration research, „mosaic“, or fragmented picture of integration, unfolds and gains dominance, thus preventing the understanding of deep and long-term tendencies of the integration process and its likely effects for the future of the whole continent. The reconstruction and renewal of the theoretical paradigm of European integration research through the reflective restoration of the equilibrium between theoretical “explanation” and “understanding” is the necessary prerequisite for the development and progress in this research field.